

A magánjog kihívásai a XXI. században*

I. BEVEZETÉS

Agazdaságban, a társadalomban, a tudományban bekövetkező gyors változások, a digitális technológiai forradalom, a mesterséges intelligencia és a robotika új kihívások elé állítják a jogrendszert, szükségessé teszik a jog szerepének, a hagyományos jogintézményeknek, jogi kategóriáknak az újragondolását.^[1] A tanulmány célja a szűkebb értelemben vett magánjog, a polgári jog előtt álló nemzeti és nemzetközi kihívások feltérképezése, elemzése, illetőleg az erre adható válaszok keresése. A magánjog jogi kihívásai közül jelentősek azok a doktrinális, a magánjog elméleti alapjait érintő kihívások, amelyek a mellérendelt jogalanyok magánautonómiája ellenében a szociális igazságosság és a közérdek fokozódó érvényre juttatását igénylik. Ez a jelenség a közjog és a magánjog klasszikus dichotómiájának szükségszerű elmosódása, a magánjog közjogiasodása. A másik ugyan nem kizárólag a magánjogot érintő jelenség, azonban súlyos kihívást jelent a jogrendszer és ezen belül a magánjog koherenciája szempontjából: a túlszabályozás, a jogalkotás minőségének romlása, a kialakuló normatív diszharmonia. Úgyszintén kihívást jelent a magánjog nemzetköziesedésének, europaizációjának felerősödése, ami által a nemzetközi jogegységesítés és jogharmonizáció egyre mélyebben érinti az anyagi magánjogot is. Végezetül pedig már a nem túl távoli jövőben számolni kell a rohamosan terjedő digitális technológiák magánjogra gyakorolt hatásaival, nevezetesen azzal, hogy a mesterséges intelligencia, a robotika és a digitális technológia rohamos térhódítása strukturális változásokat fog kiváltani a jogrendszerben, a hagyományos jogalkalmazás terén, és paradigmaváltást kényszerít ki a jogtudományban, ezen belül is kiemelten a magánjogtudományban. A tanulmány ezeket a kihívásokat veszi górcső alá.

* A tanulmány a GINOP-2.3.4.15-201600003 azonosítószámú projekt keretében az „Autonóm járművek jogi kérdései” alprojekt keretében készült.

[1] Lásd erről: Harmathy, 2019, 139-147.

II. A MAGÁNJOG KÖZJOGIASODÁSA, AVAGY A KÖZJOG-MAGÁNJOG DICHOTÓMIÁJÁNAK ELMOSÓDÁSA

A különböző korok gazdasági viszonyaira ható uralkodó gazdaságfilozófia és az alapvető vagyoni viszonyokat szabályozó magánjog között szoros kapcsolat áll fenn. A klasszikus kapitalizmus gazdaságfilozófiája a tökéletes szabadversenyen alapuló piac önszabályozó képességét tételezte. Lényege szerint ez a „láthatatlan kéz” (*invisible hand*)^[2] anélkül irányítja a gazdaságot, hogy az állam beavatkozna a magánautonómia épülő tulajdoni-vagyoni viszonyokba. Az állam az „éjjeliőr”, amelynek elsődleges feladata, hogy a közjog eszközeivel megteremtse a gazdaság működéséhez szükséges biztonságot, a magánjog pedig kizárólagos monopóliummal szabályozza a polgári társadalom magánautonómia épülő tulajdoni, vagyoni és személyi viszonyait. A magánjog által védelmezett, autonóm jogalanyok egyenjogú és mellérendelt magánviszonyaiba az állam nem avatkozik be sem engedélyek, sem irányítás útján.^[3] A fentiekből levezethetően, a szabadverseny kapitalizmus időszakában alakult ki a közjog-magánjog markáns kettéosztottsága, dichotómiája. Mindazonáltal a közjog-magánjog elhatárolása, megkülönböztető jegyeinek meghatározása nem egyszerű feladat, amit jelez az is, hogy az ókortól napjainkig többféle elhatárolással találkozhatunk. Az *Ulpianustól*^[4] származó érdekközpontú meghatározás szerint a közjog és a magánjog a védett érdekek alapján határolható el egymástól. Az érdekelméleti elhatárolás értelmében a közjog a közérdekű, a magánjog pedig a magánérdekű magánéletviszonyok jogi rendje.^[5] A közjognak és a magánjognak a kontinentális jogtudományban széles körben elfogadott illetén kettéosztását Grosschmid Béni alapeszméjében kategorikusnak, részleteiben esetlegesnek titulálta,^[6] míg Szladits Károly az érdekalapú elhatárolás gyengeségét abban látja, hogy a közérdekű és a magánérdekű életviszony többé-kevésbé önkényes, elmosódó megkülönböztetés, mely a társadalmi élet fejlődéséhez képest az idő és a hely függvényében változik.^[7] A jogviszony alanyainak egymásközi viszonyát tekinti alapnak az ún. hatalmi elmélet, mely szerint a magánjog *differentia specificája* a magánautonómia, az egyenjogúság és mellérendeltség, a közjog jellegzetessége az állam, illetőleg állami szervek és az állampolgárok közötti alá-fölé rendeltségi viszony. Moór Gyula meghatározása a szabályozás tárgyából indul ki. Eszerint a közjog az, ami az állam tevékenységét, a magánjog pedig az, ami a magánszemélyek (természetes és jogi személyek) tevékenységét szabályozza.^[8] Szladits Károly úgy ítéli meg, a közjogi és magánjogi jogszabályok dichotómiája nemcsak elméle-

[2] Smith, 1776.

[3] Paczolay, 2013.

[4] Ulpianus: Digesta I., 1.1. § 2.

[5] Lásd: Eörsi, 1975, 86.

[6] Grosschmid, 1932, 1298.

[7] Szladits, 1941, 12.

[8] Vitéz Moór, 1937.

ti szempontból, de a jogalkalmazás szempontjából is jelentőséggel bír, ezért szükséges az állam kettős funkciójához igazodóan a jogrendszeren belüli megkülönböztetésük. Szladits szerint a közjog az állami élet jogi szabályzata, a magánjog pedig a társadalmi (gazdasági, családi) élet jogi szabályzata. A magánjog ama jogszabályok összessége, amelyeket a jogrend a magánosok közötti érdeköszeütközések kiegyenlítésére zsinórmértékül rendel.^[9]

A közjog és magánjog dichotómiájában való gondolkodást a XX. század második felében bekövetkező társadalmi, gazdasági változások tovább erodálták. A II. világháborút követően a jóléti állam, a szociális piacgazdaságra alapozott gazdaságpolitika térnyerésével egyre nagyobb szerepet kapott az állam gazdasági koordinációs tevékenysége, az állam piaci viszonyokba történő beavatkozása. A modern piacgazdaságokban általánosan elfogadott tétellé vált, hogy a piaci erők működését lehet és kell is állami eszközökkel szabályozni, stimulálni és korrigálni. Az állami beavatkozás alapvető funkciója a piac tökéletesítése, a diszfunkcionális működések, piaci kudarcok kiigazítása, az információs aszimmetria csökkentése, a kereskedő, gyártó, szolgáltató erőfölényéből adódó hátrányok korrekciója. A közérdek, közjó és a szociális elemek fokozott megjelenése a magánjogban felveti, hogy a jogrendszer kettős tagozódásában megnyilvánuló hagyományos szemlélet létjogosult-e, illetőleg fenntartható-e a XXI. században. A magánjog-közjog dichotómiában való gondolkodás meghaladottságát hangsúlyozva Menyhárd Attila megállapítja, hogy bár a polgári jogi gondolkodást meghatározó uralkodó szemlélet egyik alapvető vonása ma is közjog-magánjog kettősségében való gondolkodás, mindazonáltal ezen elhatárolás didaktikai értékén felül, tartalmi következtetés levonására ma már nem adhat alapot.^[10] Jakab András még tovább megy, kifejtve, hogy a közjog és a magánjog kettősségében való gondolkodás korlátját képezi a helyes jogi gondolkodásnak, és következetesen nemcsak nem tartható, de valójában alátámasztani sem lehet.^[11] Mivel egy adott tényállás alkotmányos, emberi jogi és polgári jogi megítélése nem vezethet különböző eredményre – különbségek legfeljebb az igényérvényesítés módjában és a jogsértés szankcióiban lehetnek –, a dichotómiában való gondolkodás akadályozza az egységes jogszemlélet kialakítását, a jogterületek összehangolását, és nem utolsósorban gátolja a tudományos gondolkodást és fejlődést.^[12]

Úgy vélem, hogy a jogrendszerre ható komplex társadalmi, gazdasági folyamatok az utóbbi évtizedekben még inkább felgyorsították a közjog-magánjog határainak relativizálódását. Ez a határok elmosódása alapvetően, amely a magánjog közjogiasodásával írható le.

Ami a magánjog közjogiasodásának lépéseit vizsgálva megállapítható, hogy először sporadikusan, egy-egy magánjogi területet érintve jelent meg, így a tulajdonjog szentségével szemben, a közérdek-közjó érdekében a tulajdonosi

[9] Szladits, 1941, 14.

[10] Menyhárd, 2015, 250-251.

[11] Jakab, 2005, 91.

[12] Menyhárd, 2015, 256.

triász – birtoklás, használat, rendelkezés – korlátozásának lehetősége, a tulajdon szociális funkciójának érvényre juttatása. Második lépcsőben az állam szociális (jóléti) funkcióihoz kapcsolódó szociális (jóléti) jog a magánjogi jogintézmények immanens tartalmaként elfogadottá váltak.^[13] Ezt mutatja a szociális elemek növekvő szerepe a 2013-ban elfogadott új Polgári Törvénykönyvben is.^[14] A magánjog közjogiasodásának tipikus megjelenési formái közjogi és magánjogi jegyeket egyaránt viselő, ún. hibrid jogok – versenyjog, közbeszerzési jog, környezetvédelmi jog, fogyasztóvédelmi jog – önálló jogterületként való megjelenése a XX. század második felében. Az Eörsi Gyula által vegyes szakjogoknak nevezett, „keresztülfekvő jogterületek” közül kiemelendő a közérdek, a közjó és a szociális igazságosság érvényesülésének artikulációjaként a környezetvédelmi jog, valamint a fogyasztóvédelmi jog. Ezek térnyerése mind a nemzeti jog, mind a nemzetközi jog szintjén kimutatható. A fogyasztóvédelmi jogalkotás közjogias karakterét jól példázzák a szerződési szabadságot a fogyasztók védelme érdekében korlátozó kógens szabályok, a jogérvényesítés terén pedig magánjogi jogérvényesítési eszközök mellett a közjogi típusú jogérvényesítési eszközök párhuzamossága.

1. A magánjog „alkotmányosodása”

A magánjog közjogiasodásának másik iránya a polgári jog „alkotmányosodása”, nevezetesen az alkotmányos jogoknak a magánjogi jogviszonyokban való megjelenítése és kikényszerítése. Ez több kérdést is felvet, és megosztja a magánjog művelőit. Az egyik végponton a jogrendszer dichotómiáját képviselő klasszikus gondolkodás áll, amely nem ismeri el az alkotmányos polgári jog létjogosultságát, illetőleg a szükségszerű átjárást az alkotmányjog és a polgári jog között. A másik végpont az alkotmányos követelmények közvetlen érvényesülése mellett tör lándzsát. A két végpont közötti középút a jogrendszer egységéből, az alkotmányjog és a polgári jog összhangjának szükségességéből kiindulva azt képviseli, hogy a kérdés nem az, hogy érvényesüljenek-e, hanem alapvetően az, hogy miként érvényesüljenek az alkotmányos követelmények a magánautonómiára épülő polgári jogi jogviszonyokban. A Polgári Törvénykönyv értelmezési alapelve normatív érvénnyel rögzíti, hogy „E törvény rendelkezéseit Magyarország alkotmányos rendjével összhangban kell értelmezni.” Az Alaptörvény és a polgári jog viszonyában alapvető követelmény tehát, hogy a Ptk.-nak összhangban kell lennie az Alaptörvénnyel.^[15] Vékás Lajos ebből kiindulva amellet érvel, hogy az alkotmányos jogok érvényesüléséhez a magánjog megfelelő eszköztár-

[13] Eörsi, 1975, 87.

[14] A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényben való megjelenésükről lásd: Grad-Gyenge, 2013, 7-243.

[15] 2013. évi V. törvény; Első Könyv Bevezető rendelkezések 1:2. §. „E törvény rendelkezéseit Magyarország alkotmányos rendjével összhangban kell értelmezni.”

ral rendelkeznek, az alkotmányos alapjogok és a magánjogi szerződések között magánjogi normák közvetítése útján teremthető meg az összhang.^[16] Hasonló érveket hoz fel Menyhárd Attila is, kifejtve, hogy az Alaptörvény közvetlen magánjogi hatása különösen problematikus a szerződési jog területén, ahol az alkotmányos követelmények nem szükségszerűen vetíthetők a magánjogi viszonyokra,^[17] mert az azonosan védendő magánérdekek összevetésével nem igazolható a szerződési szabadság korlátozása, a szerződéses magánjogi viszonyokba való közvetlen alkotmányos beavatkozás. Ezzel ellentétben Paczolay Péter, elemzve az Alkotmánybíróság azon határozatait, melyek rendelkező részében a Ptk. szerepel, megállapítja, hogy az elmúlt 20 évben az ÁB döntései alapvetően formálták, alakították a magánjogot, és ez a joggyakorlat nem iktatható ki a polgári jog rendszeréből.^[18] Mindebből azonban nem vezethető le az alkotmányos jogok és a magánjog alá-fölrendeltségi viszonya, mindössze annyi, hogy az alkotmányokban foglalt jogok olyan objektív értékrendszert képeznek, amely áthatja a teljes jogrendszert, és alapvető célja a magánszemély méltóságának védelme, a személyiség szabad kibontakozásának biztosítása. Az Alaptörvényben biztosított jogok érvényesülése eltérő a közjogban és a magánjogban, mert amíg a közjogban ez az értékrend közvetlenül érvényesül, védelmet nyújtva az állammal szemben, addig a magánjogban közvetetten, az Alaptörvény által biztosított értékek átsugárzása útján, a magánjogi normák közvetítése, megfelelő értelmezése által.^[19]

2. Az emberi jogok magánjogi érvényesülése

Az alkotmányjog és a polgári jog viszonyában külön is vizsgálandó kérdés az emberi jogok magánjogi érvényesülése. A magánjog fejlődését vizsgálva kimutatható, hogy a személyhez fűződő jogok védelmének erősödése közelebb hozza a magánjogot az alkotmányos védelemben részesülő alapvető emberi jogokhoz.^[20] Menyhárd Attila „*Az emberi jogok magánjogi érvényesülése*” című átfogó tanulmányában az emberi jogok polgári jogi jogviszonyokban való érvényesítésére négy modellt állít fel. Az első modell a jogrendszer dichotómiáját képviselő klasszikus magánjogi gondolkodást követi, mely szerint az emberi jog és a magánjog külön jogterület, és nincs átjárás az emberi jogok és a polgári jog között. Az emberi jogok forrásai a nemzetközi emberi jogi egyezmények, amelyek a magánautómia viszonyaiban nem alkalmazandók. A nemzetközi egyezményeket aláíró állam köteles ezek érvényesülését biztosítani. A második modell szerint az emberi jogok egyetemessége minden jogalanyt kötelez, így

[16] Lásd: Vékás, 2007, 1563.

[17] Menyhárd, 2009, 235.

[18] Paczolay, 2013, 5.

[19] Gárdos-Orosz, 2011, 49.

[20] Gárdos-Orosz, 2011, 38.

a magánjogi jogalanyokat is közvetlenül kötelezi.^[21] A harmadik modell abból indul ki, hogy az emberi jogok címzettjei, az államok, a jogalkotás útján kötelesek biztosítani az emberi jogok érvényesülését. Az emberi jogok megsértése esetén ugyan magánjogi igényt nem lehet érvényesíteni, de a magánjog generálklausulái alkalmasak arra, hogy az emberi jogi követelményeket közvetítsék.^[22] A negyedik modell nem ismeri el ugyan az emberi jogok közvetlen érvényesülését a magánjogi jogviszonyokban, de az államnak kötelessége azok érvényesülését, állami kikényszeríthetőségét bírósági úton lehetővé tenni.^[23] A négy modell közötti választást, azt gondolom, alapvetően determinálja az, hogy a modern jogállamok alapértéke az emberi méltóság, az alapvető emberi jogok elismerése és védelme a jogrendszer egészében, így a magánautonómia viszonyaiban is. Arra a kérdésre, hogy ez közvetetten – a magánjogi jogi normák közvetítése útján – vagy a közvetlen alkalmazhatóság biztosítása útján történik-e, függ attól is, hogy az érdekmérlegelésen nyugvó magánjogi ítélkezés nyitott-e az alapjogi szempontú mérlegelésre.

A közjog és a magánjog interferenciája azonban napjainkban már nem egyirányú, nem csak magánjogra hat a közjog, hanem a XXI. századi közjogi fejlődésben érvényesül egy másik, a fentebb vázoltakkal ellentétes irányú tendencia is, nevezetesen a közjog magánjogiasodása. A szolgáltató állam, szolgáltató közigazgatás, az állam közhatalmi funkcióitól elkülönülten a közigazgatási szerződés, mint sui generis szerződés létrejöttét eredményezte. E sajátos szerződésben egyszerre jelenik meg köz- és magánérdek, illetőleg vegyesen vannak jelen a közjogi és a magánjogi jogviszonyokra jellemző sajátosságok. A közigazgatási szerződések sui generis jellegére utaló ismérvek a szerződés célja (közszolgáltatás nyújtása), alanyi kötöttsége (egyik alanya mindig állami-közigazgatási szerv), a szerződés tartalma (kógens közjogi jogszabályok alapján a közigazgatási szerv diktálja a feltételeket, továbbá egyoldalúan módosíthatja és megszüntetheti a szerződést), továbbá a jogorvoslati út (közigazgatási bíróság) tekintetében jelentkeznek.

III. TÚLSZABÁLYOZÁS ÉS NORMATÍV DISZHARMÓNIA

Ahogy a tanulmány bevezetőjében említettük, súlyos akadályt jelent a jogrendszer és ezen belül a magánjog koherenciája szempontjából a túlszabályozás, a jogalkotás minőségének romlása, a kialakuló normatív diszharmónia. A kihívás abban rejlik, hogy miként lehet kezelni a jogszabálydömpinget, a túlszabályozási spirált. A törvények és jogszabályok növekvő tendenciáját jó mutatja a magyar Parlament által az elmúlt 30 évben, kormányzati ciklusonként el-

[21] Sajó - Uitz, 2006.

[22] Lásd: Vékás, 2007, 1563.

[23] Claus-Wilhelm, 1984, 184.

fogadott törvények száma. Az Országgyűlés 1990-1994 között 432, 1994-1998 között 499, 1998-2002 között 460, 2002-2006 között 573, 2006-2010 között 589, 2010-2014 között 859, 2014-18 között 730 törvényt fogadott el.^[24] A 2018-2022-es parlamenti ciklus első évében 2018-ban 137, 2019-ben 129, 2020-ban, a tavaszi ülészakban 140 törvény született.^[25] Az adatok egyértelműen mutatják, hogy 1990-hez képest mára mintegy megduplázódott az elfogadott törvények száma. Kormányrendeleti szinten még hatványozottabb a növekedési tendencia: amíg 1990-ben 129, 2000-ben 287, 2001-ben már 326 volt a kormány által elfogadott rendeletek száma. 2004-ben 383, 2017-ben 532, 2018-ban 324, 2019-ben 371, 2020. szeptemberig pedig már 440 kormányrendeletet fogadott el a Kormány. A jogalkotási szupersztráda létrejöttében szerepe van az uniós jogszabályok belső jog részévé válásának és a jogharmonizációs célú jogalkotás növekedésének, amelyek során a jogalkotó legtöbbször nem a minőségi jogalkotás céljait szem előtt tartó koherens (integratív) kodifikációt követi, hanem külön törvényekben ülteti át az irányelveket. Az utóbbi évtizedek túlfűtött jogalkotását Kiss László a túlbiztosítás és a túlszabályozás kettősségével magyarázza, kiemelve, hogy „salátatörvények” gyakori alkalmazása megnehezíti a hatályos jog fellelhetőségét, ez pedig nehezíti a jogalkalmazást, végső soron a jog tekintélyének csökkenésével járhat.^[26] A minőségi jogalkotás kérdéseit is vizsgáló átfogó monográfiájában Drinóczi Tímea rámutat, hogy a parlamentáris rendszerekben a jogalkotási javaslatok szignifikánsan a kormányzattól származnak. A felmérések szerint pl. az Egyesült Királyságban, Finnországban, Romániában, Szlovéniában a törvényjavaslatok több, mint 90%-ban a kormány készíti elő, ahol feltehetőleg a jogszabályelőkészítés szabályozott rendjének megfelelően érvényesülnek a hatásvizsgálat, konzultáció, társadalmi egyeztetés követelményei, addig Magyarországon ezzel ellentétes tendencia látszik érvényesülni. A kormány által kezdeményezett és előkészített törvényjavaslatok aránya a 2010-2014-es ciklusban 50% körül volt.^[27] Ez a gyakorlat, sok más negatív hatás mellett, nem alkalmas a jogrendszeri hatások előzetes vizsgálatán alapuló döntési irányok kellő feltérképezésére, nem teszi lehetővé az érdekeltekkel (stake holderek) való párbeszédet, nem felel meg a transzparencia követelményeinek sem, végső eredményében ellentétes a jogalkotási racionalitás a valódi társadalmi, gazdasági igényekkel, és nem illeszthető koherensen a jogrendszerbe. A magánjog ugyanakkor fokozottan érzékeny terület, mivel a magánjogi normák alapvető rendeltetése az, hogy a társadalomban rendező és kiegyenlítő funkciójukat önműködően érvényesítsék.^[28] Az önkéntes jogkövetéshez, a jog megfelelő alkalmazásához elsődleges követelmény a magánjog koherenciájának, normatív harmóniájának a biztosítása, a racionális szabályozás, a normaanyag mennyiségi és minőségi kezelhetősége és a joghoz való hozzáférés.

[24] Parlament.hu: Az Országgyűlés jogalkotása 1990-2018.

[25] <https://www.parlament.hu/documents/10181/56582/>.

[26] Kiss, 2016, 175-184.

[27] Drinóczi, 2017, 265-266.

[28] Szladits, 1941, 14.

IV. A MAGÁNJOG NEMZETKÖZIESEDÉSE ÉS EURAPAIZÁCIÓJA

1. A magánjog nemzetköziesedése

A magánjogot érintő kihívások között kiemelkedik az addig alapvetően nemzeti keretekben fejlődő magánjog nemzetköziesedése. A nemzetköziesedés a magánjog egyre több területét áthatja. A nemzetköziesedés elsődleges térréuma a kereskedelmi jog. A nemzetközi kereskedelem szabályozásában mind a magánjog, mind a közjog területén jelentős változások, irányváltások tapasztalhatók. A kereskedelmi magánjogban a XIX. század óta egyre erősebben érvényesülő tendencia a nemzeti jogrendszerektől és az állami szabályozástól függetlenné váló új *lex mercatoria*. A transznacionális jogként érvényesülő *lex mercatoria* a multinacionális vállalkozások közötti kereskedelem *de facto* jogi kerete, amelynek fejlődésére serkentőleg és alakítólag hatnak az UNIDROIT, UNCITRAL jogegységesítési eredményei, modell-szabályai, továbbá a nemzetközi választott-bírósági gyakorlat. A *lex mercatoria* sajátossága, hogy nem a jogalkotó formális jogi aktusa hozza létre, hanem a kereskedelmi szokásjog fejlődésének eredményeként jegecesednek ki a nemzetközi kereskedelmet szabályozó jogelvek. A kereskedelmi szokásjogi jogegységesítést célzó alapelvek, modellszabályok beépülnek a nemzetközi kereskedelmi egyezményekbe. Érdekes jelenség e mellett, hogy XXI. században a nemzeti Polgári Törvénykönyvek modernizálását célzó rekodifikációk is merítették a nemzetközi jogegységesítés eredményeiből.^[29]

A *lex mercatoria* mellett fontos szerepet játszanak a világkereskedelem kereskedelmi szabályozását célzó multilaterális kereskedelmi egyezmények (GATT, WTO, TRIPS, GATTS), továbbá a kereskedelmi szabályok kikényszerítésére elfogadott WTO vitarendezési mechanizmusok. Martonyi János a világkereskedelmi rendszer szabályozási dilemmáiról írt átfogó tanulmányában úgy fogalmaz, hogy az egyenlő elbánás és a legnagyobb kedvezményes elbánás elvére épülő kereskedelmi szabályozás a múlt század végéig egyfajta sikertörténetnek tekinthető, az elmúlt közel másfél évtized története azonban a sokoldalú kereskedelmi rendszer fejlődésének megtorpanásáról tanúskodik.^[30] Az egyenlő elbánás elvén alapuló világkereskedelmi szabályozásra alapvető kihívást jelentett a fejlődő országok részére, a fejlett országok által nyújtott adott vámkedvezmény, az ún. Általános Preferencia Rendszer (Generalized System of Preferences, GSP)^[31] és a WTO megállapodásban is alkalmazott kivétel, a „differential and more favorable treatment”. Martonyit idézve, ez a két kivétel gyorsította fel a legnagyobb kedvezményes elbánás „lemorzsolódását”.^[32] A multilaterális és univerzális

[29] Lásd pl. a Bécsi Vételi Egyezmény, az UNIDROIT Nemzetközi Kereskedelmi Szerződések Alapelvei (2010) és más modellszabályok hatását a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényben.

[30] Martonyi, 2016, 52.

[31] GATT IV. Generalized System of Preferences.

[32] Martonyi, 2016, 54.

jelleggel érvényesülő világkereskedelmi igazgatási és szabályozási rendszerre a legnagyobb kihívást a regionális integrációk, továbbá a bilaterális és regionális szabadkereskedelmi megállapodások növekedése jelentik, amelyek egyre nagyobb teret kapnak a kereskedelmi kapcsolatok szabályozásában.^[33] Ezen tendencia érvényesülését követhetjük nyomon – kisebb vagy nagyobb intenzitással – a gazdasági nagyhatalmak (USA, Kanada, Japán, Ausztrália) és a regionális gazdasági-kereskedelmi integrációk (Európai Unió, Mercosur,^[34] APEC,^[35] ASEAN^[36]) kereskedelempolitikájában egyaránt. A társulási és a partnerségi megállapodások mellett az utóbbi bő évtizedben az Európai Unió is ezt az utat követi, amit jól példáz a megkötött (Japán, Szingapúr, Dél-Korea, Kanada, Vietnám) és a jelenleg tárgyalás alatt álló kétoldalú és regionális szabadkereskedelmi megállapodások száma.^[37] A kereskedelmi liberalizáció elsődleges célja az Unió versenyképességének növelése, új piacok nyitása, illetőleg kedvező beruházási lehetőségek biztosítása az európai vállalatok számára. Mindemellett az Európai Unió, mint a WTO tagja, továbbra is hangsúlyozza a sarokkövet jelentő kereskedelmi elvek tiszteletben tartását és a megrekedt működés jobbá tételét. Nagy kérdés ugyanakkor, hogy a multilaterális szabályozást parkolópályára szorító kétoldalú és regionális kereskedelmi liberalizációs út képes lesz-e hatékonyabban oldani a világkereskedelemben meglévő feszültségeket, vagy a fragmentált szabályozó mechanizmusok még inkább felerősítik azokat.

2. A magánjog európaizációja

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a XXI. században a magyar jogrendszerben a legjelentősebb változásokat az ország Európai Unióhoz való csatlakozása idézte elő. A csatlakozással az uniós jog belső jogként érvényesül, a tagállam köteles gondoskodni annak végrehajtásáról, érvényesüléséről, továbbá a nemzeti jog és az uniós jog összhangjáról. A tagállami jog és az uniós jog összhangját a jogközelítés különböző módszerei – az unifikáció, a jogharmonizáció, a jogegységesítés – biztosítják. A klasszikus magánjog európaizálódása leginkább a fogyasztóvédelmi magánjog, a szellemi tulajdonjog, a szerzői jog, a termékfelelősség, a társasági jog és a biztosítási jog területein érvényesül, de erőteljes kísérletek történtek a szerződési jog közös európai keretrendszerének kialakítása terén is. A magánjog európaizációjának elsődleges célja az egységes belső piac működésének „akadálymentesítése”, a négy szabadság: az áruk, személyek, szolgáltatások

[33] Az integrációk számának növekedése a WTO Dohai fordulójának kudarcával, nevezetesen a multilaterális megoldások elmaradásával magyarázható.

[34] Dél-amerikai Közös Piac.

[35] Ázsiai és Csendes-óceáni Gazdasági Együtműködés.

[36] Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége.

[37] A megkötött és tárgyalás alatt álló megállapodásokról lásd: Európai Tanács: Az EU kereskedelmi megállapodásai.

és a tőke szabad, korlátozásmentes áramlásának biztosítása, és ezzel együtt az uniós polgárok életminőségének, életszínvonalának emelése. A magánjog európaizációja többféle kihívást jelent a nemzeti magánjog számára. Ezek közül érdemes kiemelni az uniós magánjogi jogalkotás dinamikáját és terjedelmét, amely az egyébként is túlfűtött tagállami jogalkotással együtt komolyan veszélyezteti a joganyag megismerését és alkalmazását. Ugyancsak kihívást jelent az uniós magánjogi jogalkotást jellemző fragmentáció, tehát az a jelenség, hogy az irányelvek egy-egy magánjogi részterület harmonizációját végzik el, anélkül, hogy különösebben vizsgálnák a jogszabályelőkészítés során a nemzeti magánjogba való illeszkedésük problémáit. Különösen igaz ez az Unió fogyasztóvédelmi joganyagára, amelyben a fogyasztók védelmét szolgáló egyoldalú kötelezettségek kógens módon korlátozzák a kötelmi jogviszonyokra jellemző, hagyományos magánautonómiát. Mivel a fogyasztóvédelmi irányelvek magánjogi kódexbe való koherens beillesztése nehéz kodifikációs feladat, sokszor külön jogszabályokban kerülnek átültetésre. Ez utóbbi tapasztalható a magyar Polgári Törvénykönyv és az uniós fogyasztói szerződésekről szóló irányelvek (pl. a távollévők között, kötött szerződésekről szóló irányelv, fogyasztói hitelszerződésekről szóló irányelv, az utazási szolgáltatásokról szóló irányelv, a timeshare irányelv) átültetése esetében, ahol a jogalkotó a könnyebb utat választva, külön kormányrendeletekben tett eleget a jogharmonizációs kötelezettségnek. Az inkorporáció ellenében felhozott legsúlyosabb érvek azok voltak, hogy megbontják a kötelmi könyv egységét, továbbá, hogy az európai fogyasztói jog változásaiból eredő törvénymódosítások kikezdi a Polgári Törvénykönyv stabilitását. Ez a dilemma a BGB kötelmi szabályainak átfogó felülvizsgálatakor^[38] is felvetődött. A fogyasztói szerződések inkorporációját ellenzők felvetették, hogy a beillesztés a BGB-t egy állandó építkezési területté alakítja. Reinhard Zimmerman ezzel szemben azt a számunkra is szimpatikus ellenvetést tette, hogy „egy modern magánjogi kódex talán jobb, ha inkább egy építkezési területhez hasonlít, ami az építőmunkások vidám beszélgetésétől hangos, mintsem egy olyan múzeumba, ahol elvéve egy-egy látogatócsoport halk mormogása hallatszik.”^[39]

Az Európai Unióban az elmúlt 10-15 évben jelentős kezdeményezések történtek a szerződési jog egységesítése terén. Az Európai Parlament (EP) 1989-ben,^[40] valamint 1994-ben^[41] elfogadott határozatai egyenesen egy Európai Magánjogi Kódex létrehozását tűzték ki célul. A munkálatok felgyorsítását sürgette az EP 2000-ben hozott határozata is, amely megállapítja, hogy „az egységes piacon belül a polgári jog átfogó harmonizációja elengedhetlenné vált,”^[42] és felkérte

[38] Gesetz zur Modernisierung des Schuldrechts of 26 November 2001, Bundesgesetzblatt 2001I, 3138.

[39] Zimmermann, 2005, 228.

[40] Resolution of 26 May 1989 on action to bring into line the private law of the Member States, OJ C 158 (26.06. 1989).

[41] Resolution of 6 May 1994 on the harmonisation of certain sectors of the private law of the Member States OJ C 205/518. (25.07.1994).

[42] Resolution of 16 March 2000 B5-0228, 0229-0230/2000, OJ C 158 /400 (16.03.2000).

a Bizottságot, hogy készítsen tanulmányt a tárgyban. Ennek folytatása volt az Európai Bizottságnak az európai szerződési jogról szóló, 2001-ben megjelent,^[43] majd 2004-ben közzétett Közös Referenciakeretről (CFR) szóló közleménye.^[44] Az európai szerződési jogról folytatott nyilvános konzultációk, valamint a Bizottság által 2010-ben felállított szakértői csoport^[45] által készített megvalósíthatósági tanulmányban foglalt javaslatok alapján a Bizottság 2011. október 11-én hozta nyilvánosságra a Közös Európai Adásvételi jogról szóló rendelet-tervezetét, az ún. CESL javaslatot.^[46]

A közös európai adásvételi jogról szóló javaslat az európai szerződési jog teljes egységesítését célozta, a belső piac létrehozásának és működésének javítása, a vállalkozások határon átnyúló kereskedelme és a határon átnyúló fogyasztói vásárlások bővítésének előmozdításával, önálló, egységes szerződési jogi (kereskedelmi és fogyasztóvédelmi) szabályrendszer létrehozásával.^[47]

Annak ellenére, hogy a közös európai adásvételi jogról szóló javaslatot az Európai Parlament 2014. február 26-án elfogadta, a tagállamok többsége, ahogy azt Király Miklós elemzi,^[48] nem mutatott nagy lelkesedést, sőt alapvető aggályokat fogalmazott meg egy, a nemzeti polgári törvénykönyvek versenytársaként megjelenő, opcionális, második szerződési jog létrehozását illetően. Mivel ezek miatt a Tanácsban a tervezetnek nem volt meg a szükséges/egyértelmű támogatottsága, a Bizottság elkerülendő a kudarcot, az ún. *clearing the decks* jegyében a 2015. évre szóló munkaprogramjában visszavonta a tervezet.^[49]

V. A DIGITÁLIS TECHNOLÓGIÁK ÉS A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA MAGÁNJOGRA GYAKOROLT HATÁSAI

A digitális technológiák, a mesterséges intelligencia gyors fejlődése átalakítja a gazdaságot és a társadalmat. Az élet szinte minden szegmensét érintő nagymértékű változások nem hagyják, nem hagyhatják érintetlenül a jogrendszert, hiszen a digitális technológiák, digitális szolgáltatások (dolgok internete, blockchain technológia, az intelligens szerződések) feltételezik a jogi keretrendszer megújítását is.^[50] A paradigmaváltás a magánjog szinte minden területét érinteni fogja, ideértve a robotok, intelligens rendszerek jogalanyisági kérdéseit,

[43] Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on European Contract Law COM (2001) 398 final (11.07.2001).

[44] A Bizottság közleménye az európai szerződési jog és a közösségi vívmányok felülvizsgálata tekintetében követendő útról, COM (2004) 651 végleges (2004. 10.11.).

[45] A Bizottság 2010/233/EU határozata az európai szerződési jog közös referenciakeretének szakértői csoportja létrehozásáról, HL L105 (2010.04.27).

[46] Javaslat: az Európai Parlament és Tanács rendelete a közös európai adásvételi jogról. COM(2011) 635 végleges (2011. 10.11.).

[47] COM (2011) 635 Indokolás 2. pont.

[48] Király, 2016, 116.

[49] COM (2014)910 végleges II. Melléklet 60. pont.

[50] Lásd erről: Zódi, 2018.

a digitális technológiák termék- és szolgáltatásbiztonsági standardjainak átalakulását, a digitális szolgáltatásokért való kontraktuális és szerződésen kívüli felelősségi alapokat, s nem utolsósorban a fogyasztóvédelmi digitális környezetre hangolását. Ugyancsak bizonyosra vehető, hogy a szerződési jogban lényeges változásokat fog kiváltani például az intelligens szerződések (smart contracts) térnyerése, vagy a felelősségbiztosítási szerződések szabályaiban az autonóm mobilitás.

Anélkül, hogy a jelen tanulmányban ezeket a kihívásokat részletesen elemeznénk, utalunk az Európai Parlament 2017. február 16-án elfogadott, robotikára vonatkozó polgári jogi szabályozási igényekről^[51] szóló állásfoglalására, amely összefoglalja a magánjog területén várható új szabályozási igényeket. A kontraktuális felelősség területén az állásfoglalás kiemeli, hogy a jelenlegi szabályok bizonyosan nem alkalmazhatók az intelligens szerződések esetében, ahol a partnerek kiválasztása, a szerződéses feltételekről folytatott tárgyalás, a szerződések megkötése mesterséges intelligencia útján történik. A magánjogi felelősségi rendszerben a mesterséges intelligencia-vezérelt robot által okozott károkért való felelősség jogi alapjai hiányoznak, illetőleg nem biztosítanak hatékony reparációt. A létező felelősségi formákat hozzá kell igazítani a digitális technológiákhoz, a legújabb innovációkhoz. Igaz ez az egyébként a gyártóra szigorú felelősséget telepítő termékfelelősségre is, amelyet alkalmassá kell tenni a mesterséges intelligencia alkalmazása következtében előálló károk teljes reparációjára, illetőleg kiterjeszteni a digitális szolgáltatásokra is.

A biztosítási jog esetében^[52] feltétlenül el kell végezni a kötelező gépjármű-felelősségbiztosítási rendszernek a robotikára való adaptációját, illetőleg új biztosítási termékeket kell a méltányos kockázat-elosztás érdekében kifejleszteni.

A jogi alapkérdések között felveti az állásfoglalás a robotok specifikus jogalanyisággal való felruházásának lehetőségét, tehát egy elektronikus jogi személyiség létrehozását, amely az intelligens, önálló döntésre képes robotok számára speciális jogokat és kötelezettségeket biztosítana.^[53]

ÖSSZEGZÉS

A tanulmány arra vállalkozott, hogy a teljesség igénye nélkül bemutassa azokat a jelenlegi és jövőbeni kihívásokat, amelyek hatást gyakorolnak a magánjog XXI. századi fejlődésére. Ezek között kiemelten foglalkoztunk a magánjog közjogiasodásának és európaizációjának jelenségeivel, amelyek érdekes, egyirány-

[51] Az Európai Parlament 2017. február 16-i állásfoglalása a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról (2015/2103(INL)) EP P8_TA(2017)0051.

[52] Lásd u.o. 57-59. pontokra.

[53] U.o. 59. pont (f) alpont.

ba tartó folyamatokként hozzájárulnak a magánjog hagyományos, zárt rendszerének relativizálódásához. A digitális technológiák, a mesterséges intelligencia rohamos térhódítása minden bizonnyal kikényszeríti a hagyományos magánjogi paradigmák átértékelését már a nem is túl távoli időhorizonton. A digitális technológiák gyors fejlődése a jogrendszertől elvárt gyors adaptáció, felveti annak a veszélyét, hogy a minőségi jogalkotás követelménye másodlagossá válik, és tovább gyengül a jogrendszer koherenciája.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Canaris Claus-Wilhelm (1984): *Grundrechte und Privatrecht*. AcP, 184.
- Drinóczi Tímea (2017): *Az alkotmányos párbeszéd. A többszintű alkotmányosság alkotmánytana és gyakorlata a 21. században*. Jogtudományi alap kutatások az MTA TK JTI elektronikus monográfiatorozata. Kiadja az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, Budapest.
- Eörsi Gyula (1975): *Összehasonlító polgári jog (jogtípusok, jogcsoportok és a jogfejlődés útjai)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975, 86.
- Európai Tanács: *Az Eu kereskedelmi megállapodásai*. (Elérhető: <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/trade-policy/trade-agreements/>. Letöltés ideje: 2020.09.15.).
- Gárdos-Orosz Fruzsina (2011): *Alkotmányos polgári jog. Az alapvető jogok alkalmazása a magánjogi jogvitákban*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.
- Grad-Gyenge Anikó (Szerk.) (2013) : Szociális elemek az új Ptk.-ban. In: *Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum VII*. Budapest, 7-243.
- Grosschmid Béni (1932): *Fejezetek a kötetmi jog köréből II*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata. Budapest, 1298.
- Harmathy Attila (2019): A polgári jog a változó jogrendszerben. In: Lamm Vanda – Sajó András (Szerk.) *Studia in honorem Lajos Vékás*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 139-147.
- Jakab András (2005): A jogrendszer horizontális tagozódása. In: *Jura*. 2005/2. sz. 91.
- Király Miklós (2016): Az európai adásvételi jog felemelkedése és hanyatlása. In: Glavanits Judit – Horváthy Balázs – Knapp László (szerk.): *Az európai jog és a nemzetközi magánjog aktuális kérdései. Ünnepi tanulmányok a 65 éves Milassin László tiszteletére*. SZE ÁJK, Győr, 116.
- Kiss László (2016): A jogi túlszabályozásról dióhéjban: okok és következmények. In: *Jogi beszélgetések*. Kaposvár, Kaposvár Megyei Jogú Város Önkormányzata, 175-184.
- Martonyi János (2016): A világkereskedelem szabályozásának dilemmái. In: *Külgügyi Szemle*. 2016/2. sz., 52.
- Menyhárd Attila (2009): Az emberi jogok magánjogi érvényesülése. In: *Liber Amicorum, Studia L. Vékás Dedicata*. ELTE Állam és Jogtudományi Kar, Budapest, 235.
- Menyhárd Attila (2015) : A polgári jog tudománya Magyarországon. In: Jakab András – Menyhárd Attila (Szerk.) *A jog tudománya*. HVG-ORAC Lap és Könyvkiadó Kft., Budapest, 218-261.
- Paczolay Péter (2013): *A közjog és a civiljog kapcsolata az Alaptörvényben - avagy a Ptk. alkotmányos alapjai*. Előadás a Magyar Jogász Egylet miskolci tagozata által szervezett konferencián (2013. február 1.).

- Parliament.hu: Az Országgyűlés jogalkotása 1990-2018. (Elérhető: <https://www.parlament.hu/az-orszaggyules-jogalkotasa>. Letöltés ideje: 2020.09.15.)
- Vitéz Moór Gyula (1937) : A jogrendszer tagozódásának problémája. In: *Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből*. V. kötet. 2. szám. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Sajó András – Uitz Renáta (eds.) (2006): *The Constitution in Private Relations: Expanding Constitutionalism*. Eleven International Publishing, Utrecht.
- Smith, Adam (1776): *Nemzetek gazdagsága*. Chicago University Press, Chicago.
- Szladits Károly (1941): *A magyar magánjog. Általános rész. Személyi jog*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata. Budapest, 12.
- Zódi Zsolt (2018) *Platformok, robotok és a jog. Új szabályozási kihívások az információs társadalomban [Platforms, robots and the law. New regulatory challenges in the information society]*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Zimmerman, Reinhard (2005) *The New German Law of Obligations Historical and Comparative Perspectives*. Oxford University Press, Oxford.
- Vékás Lajos: Új irányok a magánjogban. In: *Magyar Tudomány*. 2007/12. sz.

EGYÉB JOGFORRÁSOK

- A Bizottság 2010/233/EU határozata az európai szerződési jog közös referenciakeretének szakértői csoportja létrehozásáról, HL L105 (2010.04.27).
- A Bizottság közleménye az európai szerződési jog és a közösségi vívmányok felülvizsgálata tekintetében követendő útról, COM (2004) 651 végleges (2004. 10.11.).
- Az Európai Parlament 2017. február 16-i állásfoglalása a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról (2015/2103(INL)) EP P8_TA(2017)0051.
- COM (2011) 635 Indokolás 2. pont.
- COM (2014)910 végleges II. Melléklet 60. pont.
- Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on European Contract Law COM (2001) 398 final (11.07.2001).
- Gesetz zur Modernisierung des Schuldrechts of 26 November 2001, Bundesgesetzblatt 2001I, 3138.
- Javaslat: az Európai Parlament és Tanács rendelete a közös európai adásvételi jogról. COM(2011) 635 végleges (2011. 10.11.).
- Resolution of 16 March 2000 B5-0228, 0229-0230/2000, OJ C 158 /400 (16.03.2000).
- Resolution of 26 May 1989 on action to bring into line the private law of the Member States, OJ C 158 (26.06. 1989).
- Resolution of 6 May 1994 on the harmonisation of certain sectors of the private law of the Member States OJ C 205/518. (25.07.1994).